

Jana OSTERKAMP

Řád v rozmanitosti. Dějiny federalismu v habsburské monarchii od doby předbřeznové do roku 1918

Praha, Argo 2022, 644 s., ISBN 978-80-257-3707-1.

Pokud lze označit za federalismus každou myšlenku směřující k vytvoření lepšího fungování habsburského státu a k pružnému vyrovnávání permanentního napětí mezi jednotlivými národními společnostmi a státem, pak takovýto přístup k historické materii lze označit za hypotetický či dokonce kontrafaktuální. Takový přístup příliš nebere v potaz, že většina těchto myšlenek a projektů skončila nezdarem a že dobové (koncesuální) řešení na takovéto federalistické bázi nebylo kromě dualismu úspěšné. Nebere do úvahy ani „černé labutě“ dějinného vývoje, jakými byla světová válka a hlavně následné rozdělení státoprávní mapy Evropy na vítěze a poražené. Jinými slovy řečeno, jestliže předchozí historiografické koncepty předválečného vývoje se zakládaly na zdůraznění vítězného tažení nacionální myšlenky, pak současná vlivná historiografie o habsburské monarchii zdůrazňuje pravý opak tohoto vývoje.

Reformy, byť nikdy nerealizované, nebyly pouhou předeherou k rozpadu říše. Naopak byly prý dokladem politické snahy řešit konflikty a hrozby v předstihu a také důkazem, že politické a byrokratické elity neustále usilovaly o zachování soudržnosti říše nejen mocenskými prostředky.

Učinit náročnou historicko-právní inventuru těchto realizovaných a nerealizovaných projektů v pozdní habsburské monarchii si vytkla za cíl Jana Osterkamp, čerstvá držitelka profesorské katedry na univerzitě v Augsburgu (Bukowina Institut. *Verflechtungsgeschichte Deutschlands mit dem östlichen Europa*). V její monografii opravdu nalezneme všechny návrhy (federalistických) reforem, které se skrývaly pod různými dobovými názvy (správní federalismus, dualismus, trialismus, fundamentální články či moravské nebo bukovinské vyrovnání alias historicko-právní federalismus, punktace čili národnostně administrativní vyrovnání uvnitř jedné korunní země, či personální unie anebo dokonce modifikované finanční přerozdělování uvnitř státu, tedy fiskální federalismus). Vše je bráno v úvahu, vše je důkladně politicky a historicko-právně analyzováno. Všechny tyto projekty ale vznikaly, což je důležité vždy zdůraznit, pod tlakem, přicházejícím zevnitř i zvenjšku a ustupovaly ambicím státoprávních a národních hnutí. Některé projekty byly dokonce samotnou centrální mocí v zárodku likvidovány, což byl osud federalistického krajského uspořádání jednotlivých korunních zemí, jak je v předjaří roku 1849 navrhovala tzv. kroměřížská ústava.

Podle mne postupné pozdější uznávání jazykové, kulturní a vzdělávací autonomie jednotlivých společností říše zahánělo spíše centrální moc do defenzívy, než aby vedlo k aktivnímu předcházení zásadním problémům. Nutno ještě zdůraznit, že veškeré zákony říše či jen Předlitavska (včetně správních reforem) mohla uvádět do života jen centrální moc, respektive potvrzovala je císařská sankce. Lze to vyložit jako nutný nástroj k zachování integrity říše, ale také jako účinný filtr k zamezení realizace nepohodlných reforem. Jediný dopředu promyšlený a s předstihem iniciovaný a široce odbornou veřejností diskutovaný pokus o zásadní správní reformu Předlitavska se podle mne odehrál až během první světové války, ale i ten se nikdy nerealizoval, natož správně nacionální rozdělení Čech, které mělo vstoupit do života k 1. lednu 1919. Na císaři Karlovi vynucená federalizace (Manifest císaře Karla I. *Mým věrným národům*) byla už jen zoufalým pokusem o záchranu říše, který skončil kolapsem.

Opustit zajaté koleje historiografického bádání vyžaduje koncepční nápaditost (zde například vykládat dějiny odzadu) a badatelskou odvahu. Toto vše se v této monografii nachází. Proto je nutno se vši vážností přijímat teze, že například „vzájemné vztahy korunních zemí mezi sebou a jejich spolupráce s institucemi celého státu získávaly stále více federální rysy“ a že „souhra mezi vládními a zemskými institucemi měnila habsburskou monarchii v kooperativní impérium“ (s. 267), že z hlediska moderního ústavního práva „právníci o zemích jako státech nehovořili“, a že tudíž jakékoliv odkazy k historickému státnímu právu bohužel ignorovali, ačkoliv atributy státnosti již vykazovaly, a to například tvorbou vlastních zákonů, anebo byly císařem podpořeny například několikerým veřejně deklarovaným slibem korunovace.

S některými vývody Jany Osterkamp je ale nutno polemizovat. Podle mne české státní právo nebyl jenom „legitimizační mýtus“ (s. 263) a v souvislosti s fundamentálními články vyjadřovalo nejen „matoucí (spíše zmatenou?) názorovou různorodost“ (s. 259), ale bylo také účinnou politickou zbraní, jak ostatně ukázala jednání na poválečné Versailleské konferenci. Moravské vyrovnání z roku 1905 nelze už vykládat jen jako vzorový koncept k napodobení, protože i ono, jak dokázal Jiří Malíř, potřebovalo po několika letech vážné korekce, což ale bylo učiněno tajnými politickými dohodami!¹ Tento fakt nevzal doposud nikdo ze zahraničních historiků na vědomí.

1 Jiří MALÍŘ, „*Druhé*“ moravské vyrovnání z roku 1914, in: Jiří Malíř – Lukáš Fasora – Jiří Hanuš, Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě:

Tzv. haličské vyrovnání z přelomu 60. a 70. let 19. století by nebylo možné bez finančního dotování „autonomní“ země ze strany království Českého, které bylo finančně nejsilnější zemí Předlitavska. Jen z tohoto důvodu je vysvětlitelné, že se proti následnému česko-rakouskému vyrovnání postavili i politici a poslanci říšské rady pocházející z Haliče. (Kdo by jejich autonomii pak zaplatil?) Ohledně „táhlého sporu“ o to, zda velkostatek měl být po roce 1848 zahrnut či nezahrnut do katastru obce určitě nerozhodl krátkodechý říšský obecní zákon z roku 1859 (nestačil vůbec vejít kvůli pádu neoabsolutismu v platnost), ale až nové říšské a zemské zákony první poloviny 60. let 19. století, které definitivně rozhodly v neprospěch samosprávy velkostatkářů (s. 126). Až tímto bolestným aktem byla dokončena změna mocenských poměrů na venkově...

Překládat monografii Jany Osterkamp z němčiny, kde její název zněl *Vielfalt ordnen. Das föderale Europa der Habsburgermonarchie (Vormärz bis 1918)*, bylo těžké. Zdařilo se, byť překladové oříšky typu *Leistungsstaat* nebo *Grundsätze für organische Einrichtungen* (s. 122) zní v češtině lehce kostrbatě (výkonnostní stát, Základní pravidla Silvestrovských patentů). Překládat či nepřekládat, respektive vysvětlovat či nevysvětlovat slovo „aporie“ či zcela uměle stvořený termín „genuinní národně politická dimenze“ (s. 255) asi českému čtenáři není třeba. Já jim nerozumím. Rovněž tak termíny „teritoriální personální autonomie“ či „národní personální autonomie“ (s. 55) anebo „negativní průsvitka (zřejmě folie) reformy“ (s. 57) či „snahy zástupců stavů (stavové už sami zastupovali)“ (s. 79) by potřebovaly ze strany autorky i překladatelů bližšího vysvětlení. Označit zesnulého Helmuta Rumpfera za „habsburského historika“ je asi překladatelské nedopatření (s. 156). „Liberalními ústavními fragmenty“ jsou zřejmě myšleny základní zákony o občanských právech, které doprovázely ústavu z prosince 1867 (s. 193). Fragment má v tomto kontextu zcela jiný význam. Místo termínu „rekrutační právo“ (s. 253) bych použil termín konskripční právo či jen konskripce...

Co se určitě Janě Osterkamp zdařilo, bylo napsat dějiny habsburské monarchie jinak, a sice interdisciplinárním způsobem. Prolínáním politických, správních a právních dějin vznikl jiný obraz zaniklé říše. Tento obraz není nostalgický, je velmi polemický a zároveň badatelsky inspirativní. Klade a zodpovídá doposud nepoložené otázky. Zda je inspirativní i pro dnešní poměry v rámci Evropské unie, jak naznačuje Jana Osterkamp v závěrečné kapitole této monografie, o tom silně pochybuji. Nic společného tyto dva (státní) útvary kromě dočasnosti v podstatě ne-

sborník příspěvků ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.–11. listopadu 2005 v Brně, Brno 2006, s. 87–102.

mají. Ochrana malých národů před agresivními sousedy či otevřené hranice pro intelektuály a podnikatele je asi poněkud málo k legitimizaci vlastní existence. Promyšlení nového „evropského národního státu“ se v habsburské monarchii po roce 1900 podle mne také nekonalo. Ale souhlasím s Janou Osterkamp, že „opustit zajeté koleje s trochou štěstí otevírá nové (badatelské) cesty“.

Milan Hlavačka

Bedřich SMETANA

Deníky. Diaries. I (1840–1847)

K vydání připravili Olga MOJŽÍŠOVÁ a Tomáš BERNHARDT.

Praha, Národní muzeum 2022, 760 s., ISBN 978-80-7036-724-7.

„Společnost, kde se tančí nebo muzicíruje a Smetana chybí, nestojí za nic.“ Tuto větu si k 12. dubnu 1842 poznamenal do deníku Bedřich Smetana a otištěna je na s. 441 jeho právě vydávaného deníku. Citát evokuje sebevědomého, tehdy čerstvě osmnáctiletého mladíka, text deníku nabízí ovšem mnohem barvitější portrét budoucího proslulého skladatele.

Z období Smetanova dospívání nemáme k dispozici jeho dochovanou korespondenci, např. s rodiči či sourozenci, jako je tomu např. u jeho o něco staršího vrstevníka Karla Havlíčka, proto je Smetanův deník o to cennějším autentickým svědectvím jeho dospívání. Deníky byly samozřejmě již předchozími generacemi smetanovských badatelů využívány, ale kompletně vydány zatím nebyly.

Představovaná publikace je tedy prvním svazkem plánované edice Smetanových deníků (psal si je téměř celý život). Zde je vydán jeho deník studentský (sestávající ze sedmi na sebe textově navazujících sešitů) zachycující období 1840–1847.

Editoři popsali podrobně podobu i osud deníkových sešitů, a jejich postupného zpřístupňování včetně drobných pokusů o ediční uchopení některých jejich částí. Představili také dosavadní smetanovská biografická bádání. Tomáš Bernhardt tak v úvodní kapitole přiblížil Plzeň Smetanovy doby, Smetanova studentská léta (i se všemi neúspěchy a přesuny z Litomyšle, Jindřichova Hradce, Německého Brodu, Prahy do Plzně) pak Olga Mojžíšová.

Plzeňský pobyt je středobodem tohoto vydávaného Smetanova deníku. Zachycuje období 1840–1847, uzavírá jej rok, kdy se Smetana v Praze vydává na samostatnou profesní dráhu, kdy ukončil i své působení učitele hudby v rodině Leo-